

izvirni znanstveni članek

UDK 791.8(497.4 Ljubljana)"17/19"

prejeto: 11. 10. 1999

Nataša Budna Kodrič*, Barbara Pešak Mikec**

*dipl. zgodovinarica, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

**prof. zgodovine in sociologije, arhivistka,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-1000, Mestni trg 27

Cirkus v Ljubljani (do prve svetovne vojne)

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje zgodovino cirkusa od njegovega nastanka v 18. stoletju do prve svetovne vojne. Čeprav spoznamo razvoj cirkusa v svetovnem obsegu, je namen članka prikazati razvoj "zabavne industrije" v Ljubljani. Mesto je imelo od 80. let 19. stoletja svoj zabavišni prostor v Tivoliju, ob Lattermannovem drevoredu. Kljub temu, da je bilo provincialno, so ga vendarle obiskovali tudi veliki cirkusi, celo največji na svetu.

SUMMARY

THE CIRCUS IN LJUBLJANA (FROM WORLD WAR I)

The contribution shows the history of the circus from its foundation in the 18th century until the First World War. Although we become acquainted with the development of the circus in world-wide measure the aim of the article is to show the development of "entertainment industry" in Ljubljana. The town had from the eighties of the 19th century on its own entertainment place in the park Tivoli, by the Lattermann colonnade. Despite the fact that it was provincial, great circuses, even some greatest, visited the place.

Ključne besede: cirkus, zabavljaštvo v Ljubljani, zabavišni park, menažerija

Predcirkuska doba

Nastanek sodobnega cirkusa

Korenine sodobnega cirkusa moremo iskati nazaj do antike, kjer najdemo njegove prednice v grškem komedijantstvu in v rimskih gladiatorskih igrah. Od prvih je prevzel teatralnost, od drugih ime cirkus. Srednjeveški artisti in dreserji živali so mu zapustili pečat barvitosti, norčavosti in tradicijo dresiranja živali.

Sodobni cirkus je nastal kmalu po sredini 18. stoletja v Angliji, ravno v dobi, ko se je iztekal čas srednjeveškim glumačem po sejmi. V cirkusu so sprva nastopali le umetnostni jahalci, akrobati na konjih in dreserji. Predstave so se dogajale v omejenih prostorih, ki so kmalu dobili še streho. Do

konca stoletja se je cirkus razširil po Evropi in v Ameriko.

Potujoči "sejemski" artisti so hitro prevzeli nove oblike zabavanja ljudi, sprva na odprtih prizoriščih, pozneje v šotorih. Cirkusi so v nasprotju z njimi imeli predstave v svojih stalnih objektih. Šotor je bil prvič uporabljen leta 1826 in je baje prišel iz Združenih držav Amerike, čeprav je mogoče tudi, da so ga prevzeli z evropskih sejemskih prirediteljev.

Od sredine 19. stoletja so se cirkusi začeli hitreje razvijati. Šlo je tako za dresuro kot za način potovanja, uvedbo električne razsvetljave v šotore, združevanja različnih cirkusov pod enim vodstvom in njihova ponovna razhajanja. V drugi polovici stoletja so se iz ekonomskih vzrokov s cirkusi začeli združevati zverinjaki (menažerije), ki so bili

sicer precej starejše združbe. Pri nas najbolj poznani zverinjaki, ki je prerasel v cirkus, je bil češki Kludsky.

Novosti so večinoma prihajale iz Združenih držav Amerike. Evropski cirkusi so se od ameriških razlikovali po načinu potovanja (le redko so uporabljali železnico) in po tem, da se nikoli niso združevali v korporacije.

V 20. stoletju so se začeli širiti tudi v druge dele sveta. Evropski cirkusi so "zavzeli" Daljni Vzhod, Avstralijo in Južno Ameriko. Prva svetovna vojna je nekoliko spremenila in zavrla cirkuško zabavo, nekaj znanih cirkusov je razpadlo, nekaj se jih je preselilo na druge celine. Po vojni je bilo potovanje oteženo, zato je prihajalo manj cirkusov. Kljub temu so nekateri stari še zašli v Ljubljano, eden takih je bil Kludsky.

Zabavljaštvo v Ljubljani

Tudi v Ljubljani so bili znani srednjeveški letni sejmi, ki so nudili "dosti hrupnega veselja" zabave željnimi meščanom.¹ Dva sta trajala kar po štiri najst dni in v tem času skoraj gotovo dala zaslužek vsem, ki so se ukvarjali s tovrstnim poslom. Omenjajo se glumači, razlagalci sanj in vedeževalci iz zvezd, umetnostni jahalci, plesalci na vrvi in čarodeji, ki so s svojimi umetnijami in norčijami zabavali množice, lastniki plesočih medvedov in psov, konj in drugih živali, velikani in pritlikavci, spački in volkodlaki. V času med sejmi so prihajali medvedarji in krotilci drugih živali. Slona so Ljubljani prvič videli leta 1552 in ga trumoma občudovali, ko je korakal po Tržaški cesti. Dvesto let pozneje so v Ljubljani pozdravili nosoroga, ki ga je pripeljal nek Holanec. Leta 1846 je v ljubljanski muzej iz Egipta prispel krokodil. Manjše eksotične živali pa Ljubljani niso bile neznane; predvsem v bogatejših družinah so si za hišne ljubljence omislili med drugim tudi papige in opice.

V 17. in 18. stoletju so začele prihajati v Ljubljano razne gledališke in komedijantske, predvsem nemške in italijanske skupine, pri katerih je bila meja med teatrom in zabavljaštvom pogosto zabrisana. Na splošno bi rekli, da so bili Nemci "resnejši" igralci od Italijanov, ki so občinstvo zabavali z operetami, komedijami, pantomimami in celo razkazovanjem eksotičnih živali. Zanje je značilna z današnjega stališča nenavadna povezava med igralskim in zdravniškim poklicem; popotni zdravniki in mazači so izvajali še cirkuške spretnosti in tako privabljali paciente in kupce za svoja zdravila.² V modi so bile tudi marionete in

kitajske senčne igre. Svoje predstave so igrali pred izbranim občinstvom v dvoranah, tudi v zasebnih hišah, ali na prostem, na primer pri hotelu Bidelmon poleg rotovža, na Novem trgu in drugod. Dolničar v svojih analih za leto 1700 omenja obisk zdravnika komedijanta von Aichenberga, ki je s svojo družbo nastopal na Novem trgu.³ Leta 1791 je imel v šentpeterski vojašnici nek umetniški jezddec predstave z 20 konji in to je bila verjetno ena prvih cirkuških predstav v Ljubljani.

Tudi v 19. stoletju je gledališče še pogosto gostilo komedijante. Za prvo polovico stoletja so viri precej skopi. Nekaj več podatkov je za sredino stoletja. Leta 1854 so omenjeni gospod Schönau, "erster Komiker der vereinten Bühnen zu Pesth und Ofen", komik Blumlachner z dobrodelno predstavo in gospodična Schmidt, ki je zapela tudi nekaj slovenskih pesmi. Istega leta sta ob velikem odobravanju publike nastopila pritlikavca Jean Piccolo in Jean Petit.

V letu 1912 je prošnja za obisk poslal CIRCUS CYRILL HATLÉ iz Budimpešte, vendar mu je Mestni magistrat sporočil, da je prostor v Lattermannovem drevoredu v zelenem času že oddan cirkusu Mihaela Schmidta. Ta je gostoval v Ljubljani že 1882 in kasneje 1913. (ZAL, LJU 489, fasc. 1775, XV/7.)

¹ Gl. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 104, 105.

² Mal, prav tam, str. 105, 145; Dušan Ludvik, Zdravnik komedijant von Aichenberg, Kronika 1970.

³ Ludvik, prav tam, str. 151.

Doba cirkusov

Zabavali niso le cirkusi

Predvsem smo lahko začudeni nad veliko množico gostujočih skupin v našem glavnem mestu, pri čemer so bili cirkusi le ena od mnogih vrst zabave. Prihajali so še "muzeji" (potujoče razstave umetnin in drugih znamenitosti), "anatomični muzeji" (pokazali so človeško telo do najmanjših podrobnosti), "panoptikumi" (zgodovinsko-umetniške razstave voščenih lutk, tudi v naravni velikosti, ki so predstavljale znamenite ljudi in prizore), "mehanična (avtomatična) gledališča" oziroma "panorame" (predniki kinematografov z zanimivo zbirko historičnih in potopisnih slik), "živalska gledališča" (s predstavami psov, opic, celo koz in bolh), "menažerije" (potujoči zverinjaki, ki so z živalmi pripravili tudi program in so se pozneje pogosto prelevile v cirkuse) in mnogi drugi. Omembe vredne so še razne tuje etnične skupine (kitajski žonglerji, japonski umetniki, "zamorci" iz Afrike) in nekaj gledališč s spiritističnim programom.

Več teh "produkcij" je imelo poučen pomen. Predstavljene so bile novosti z znanstvenega področja, ki so relativno hitro dosegle Ljubljano. Spomladi 1854 je v paviljonu ob Zvezdi mehanik in fizik iz Amsterdama, Henry Martin, prikazoval avtomate Jacquesa Droza,⁴ premikajoče se male figurice, ki so izvajale razna opravila: pisala po nareku, igrala na klavir. Poleg tega je predstavil elektromagnetski telegraf in električno luč (galvansko sonce). Posebej slednje je pritegnilo gledalstvo, saj je relativno nov pojav na znanstvenem področju Martin najprej zelo poljudno razložil, nato pa s poskusi tudi praktično prikazal. V časopisu Laibacher Zeitung so zelo navdušeno večkrat poročali o teh predstavah. 21. junija so pisali: ... *Priporočamo torej občinstvu, ki si hoče ogledati to mogočno naravno moč, katere uporaba v telegrafiji omogoči izginjanje časa in prostora in katere nadaljna uporaba v strojništvu v industiji obeta še večji preobrat (kot že sedaj dokazujejo električne statve), da ne zamudi ponujene priložnosti. ... Galvansko sonce ali električna luč je enkrat, bleščeč poskus, ki močno presega pričakovanja. Človek si komaj lahko predstavlja te svetlobne učinke, saj jih skoraj ne moremo opisati; le toliko naj omenimo, da Drümondova hidro-oksigenška (kisikova) plinska svetilka daleč zaostaja za tem... Način nastajanja te luči se razlikuje od vseh drugih luči. Ne proizvaja jo izgorevanje plina ali kakega drugega materiala, ampak pre-*

prosto tok pozitivne in negativne elektrike, viden med dvema ogljikovima konicama, ki predstavljata pole ogromne baterije.

V Ljubljani je Martin ostal skoraj dva meseca in v tem času poleg predstavitve električne luči zamenjal še tri optične predstave, panorame z gibljivimi slikami, ki jih je ponavljal približno po en teden.

To je bila verjetno prva znanstveno-zabavna predstava v Ljubljani, ne pa tudi zadnja. Oktobra 1857 so prikazovali na Kongresnem trgu nastanek veselja. V številnih anatomskih muzejih so Ljubljanci spoznali do potankosti svoje telo, razvoj fetusa v novorojenčka, razne bolezni, potek operacij in podobno.

Kje ima Ljubljana svoj zabavišni park

Dr. Klun je v časopisu Laibacher Zeitung maja 1850 napisal, da Ljubljana na žalost še nima pokritega cirkusa. To je pomenilo, da ni bilo stalnega mesta, ki bi bil namenjen le cirkusom in podobnim zabavljaškim družbam. Tako so v mestu porabili za svoje "produkcije" vsak pripraven, dovolj velik prostor.

V 50. letih so v glavnem "kampirali" za Kolizejem, na Kongresnem trgu in v Zvezdi (Sternallee). Manjše predstave so prirejali na drugih trgih, gostilniških (hotelskih) dvoriščih, precej predstav je bilo tudi v gledališču. Ostanek srednjeveških nastopov na tržnici je bila tudi uporaba tega, vedno vrveža polnega prostora. Na Frančiškanskem trgu (danes Prešernov trg) je bila novembra 1851 menažerija Worell (z bengalskim tigrom). V 60. letih sta prevladovala prostor za Kolizejem in letno sejmišče. V 80. se je pogosteje začel pojavljati Trg Franca Jožefa (danes Krekov trg).

Od 90. pa je absolutno prevladal Lattermannov drevored. Redko, le ko je v "ljubljskem pratu" zmanjkalo prostora, so cirkusi in druge zabavljaške skupine nastopale drugod, na primer v parku pred sodiščem ali na današnjem Krekovem trgu. V Lattermannovem drevoredu - bila sta pravzaprav dva: današnja Jakopičevo sprehajališče in pravokotno na tega tekoči drevored, od katerega je do danes ostal le tisti del, ki se imenuje Jakopičev drevored -, ki so ga zasadili leta 1815 po načrtih francoskega inženirja Blancharda, imenovali pa po avstrijskem generalu, je od zgodnje pomladi do pozne jeseni vrvelo od živahne razgibanosti. Menažerije, panoptikumi, muzeji, posamezni akrobati in dreserji živali, prodajalci slaščic in sadja so tam preživeli po več mesecev.

Od 1892, ko je drevored prišel v last mesta Ljubljane, je mestni magistrat zaračunaval "umetnikom", ki so prihajali v Ljubljano in *prebivalstvo s*

⁴ Izumitelj, živel v 18. stoletju v Španiji, ki je bil zaradi svojih iznajdb obtožen čarovništva in je moral bežati pred preganjanjem. (Laibacher Zeitung, 5. 5. 1854).

svojo dvojmljivo 'umetnostjo' nadlegovali po 50 krajcarjev na dan za predstave srednje vrste, za druge pa 1 goldinar. Razpon tarif se je nazadnje nekoliko povečal, tako da so mala strelišča in panorame plačevala po 40 vinarjev dnevno, veliki cirkusi in menažerije pa po 2 goldinarja.⁵ Leta 1904 je mestni policijski svetnik Francišek Podgoršek napisal poročilo o stanju v Lattermannovem drevoredu, z namenom, da občina vpelje višje najemnine prostorov. Odkar se je v Lattermannovem drevoredu pripravil poseben prostor za razstavljalce panoram in imejitelje vretenov, gugalnic, gledališč, cirkusov i.t.d. prihajajo ti ljudje vedno pogosteje v Ljubljano in ostajajo v mestu vedno dlje časa. Od leta 1897 do 1. januarja 1904 je bilo vseh razstavljalcev 155, ki so ostali tukaj 2449 dni. Ta izredni naval se da razlagati v tem, da plačujejo taka podjetja tukaj naznatno pristojbino za prostor ali prostornino. Ta je znašala za leto 1899 K. 324, za leto 1900 - K. 206,40, za leto 1901 - K. 705 (cirkus Barnum je plačal od teh 600 kron) za leto 1902 - K. 200 in za leto 1903 - K. 268 - skupaj 1751 K. ali povprečno na leto, če odbijemo izjemno prostornino za Barnumov cirkus 213 K. Podgoršek se je v nadaljevanju posvetil cenam v drugih mestih bližnje in daljne okolice, kjer so določali najemnine glede na velikost najetega prostora ali glede na dolžino trajanja produkcije ali pa uporabljali kombinacijo obeh. Glede na to, da so v Ljubljani dajala ta podjetja policijskemu uradu veliko posla, da so odnašala iz nje lepe vsote denarja ter da domačim obrtnikom in trgovcem niso dala veliko zaslužiti, je predlagal povišanje "prostornine". Lastniki malih razstavnic, kakor panoram, vretenin, strelišč, cirkusov i.t.d. naj bi plačali 3 vinarje od kvadratnega metra, od večjih pa 5 vinarjev, in sicer vnaprej.⁶

Vzdušje v ljubljanskem zabaviščnem parku v začetku stoletja lahko podoživimo pri branju časopisa "Laibacher Zeitung". Ljudje so tja zahajali ne le zaradi zabave, ampak tudi na sprehode v krasno naravo, ki bi jo težko upodobil kak slikar. Zato prihajajo mladi in stari vedno znova v ta, v zadnjem času tako priljubljen del drevoreda. Posebno ob nedeljah se ustavlja množica gledalcev in mimoidočih pred utami z nenavadnimi zanimivostmi. Simpatični prizori se ponavljajo ob nedeljah popoldne na toboganu, ki je postal tako rekoč univerzalna zabava za vse starosti in sloje. Ljudje se kar ne morejo nagledati in nasmejati neskončni vrsti kandidatov in kandidatke za dričanje po toboganu, ki se vzpenjajo z zaskrbljujočim kolebanjem in v smešnih pozah, ali pa jih

mora mišičast paznik kar odnesti naravnost do "drsečih tal". Preljuba mladina postaja pred "živalskimi vrtovi", neutrudno vrteči se vrtiljak in "Wursteltheater" predstavljata raj za najmlajše; kljub toboganu najdejo še nenavadno veliko veselja na ameriški gugalnici - kmalu najde vsak svojo zabavo. Za dopolnitev zabavišnega prizora je kot najmlajši gost prišel še cirkus Zavatta in poleg tega še produkcija s svetlobnimi slikami, ki je povezana s fonografskimi predstavami, in ki je označena kot govoreči, pojoči in obenem podobe prikazujoči čudež. K vsej tej pitoreskni pisanosti predstavlja prav vabljivo prijetno nasprotje zabavišna restavracija s svojim improviziranim vrtom.⁷ Poleg tega je bilo tedaj tam tudi dirkališče, nekak hipodrom.

Ljubljanska mestna oblast - posebno pod županovanjem Hribarja - je bdela tudi nad "slovenskim značajem" dogajanja v ljubljanskem zabavišču. Že v začetku 90. let 19. stoletja si je prizadeval, da bi bili cirkuški plakati tudi v slovenskem jeziku. V prvem desetletju 20. stoletja se je Hribar lotil napisov na lopah in utah v Lattermannovem drevoredu. Razveseljevalne naprave ob takozvanem 'Praterju' imajo vse samo nemške ali pa nemške in francoske ter včasih tudi laške napise. - Glede na to, da to v Ljubljani, katera je skoro popolnoma slovenska, vendar ne gre, naročam, da se naj v bodoče vsako postavljanje razveseljevalnih naprav na mestnem svetu napravi odvisno od slovenskega napisa, ki mora narejen biti na isto tak način, ko morebiti drugojezični napisi. Seveda mora slovenskemu napisu odkazano biti prvo mesto.⁸ Naročilo je bilo namenjeno mestnemu gospodarskemu uradu. Naslednje leto je zahteval, da so plakati prirejevalcev javnih razstav v Praterju samo v slovenskem jeziku.⁹ Uspešnosti njegovih prizadevanj žal ne moremo preverjati v arhivskem gradivu, kjer imamo shranjene v glavnem prošnje za dovoljenje nastopanja v Ljubljani, tem pa so priloženi plakati in drug reklamni material v tujih jezikih, z gostovanjem po drugih deželah.

Ljubljanski "präter" v Tivoliju je bil zabavišče še po drugi svetovni vojni, le da se je nekoliko pomajšal in se pomaknil proti Celovski cesti. Pozneje so ga imenovali "komedija".

Menažerije - živalski vrtovi preteklosti

Menažerije so bile zbirke živali, zverinjaki, nekakšne predhodnice današnjih živalskih vrtov, sicer starejše združbe, ki so se v drugi polovici 19.

⁵ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

⁶ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1304/1305, pag. 227-229.

⁷ Laibacher Zeitung, 18. 5. 1909.

⁸ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502, pag. 298.

⁹ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502, pag. 365.

stoletja začele združevati s cirkusi. Prvi, ki je svojo menažerijo spremenil v cirkus, je bil Nemeč C. **Hagenbeck** - leta 1887. Po njegovem zgledu je nastalo še več takšnih cirkusov: **Krone** v Nemčiji (pozneje cirkus Charles, ob začetku prve svetovne vojne pa spet menažerija Krone), **Kludsky** na Češkem, številni v Franciji in Angliji.

V Ljubljani je bil pogosto slavni Kludsky, ki se je nekje v začetku tega stoletja spremenil v cirkus, pa zverinjak Continental s "slonovim in levovim gledališčem" in Kreutzberg, pa zverinjak Berg, ki je prav tako postal cirkus.

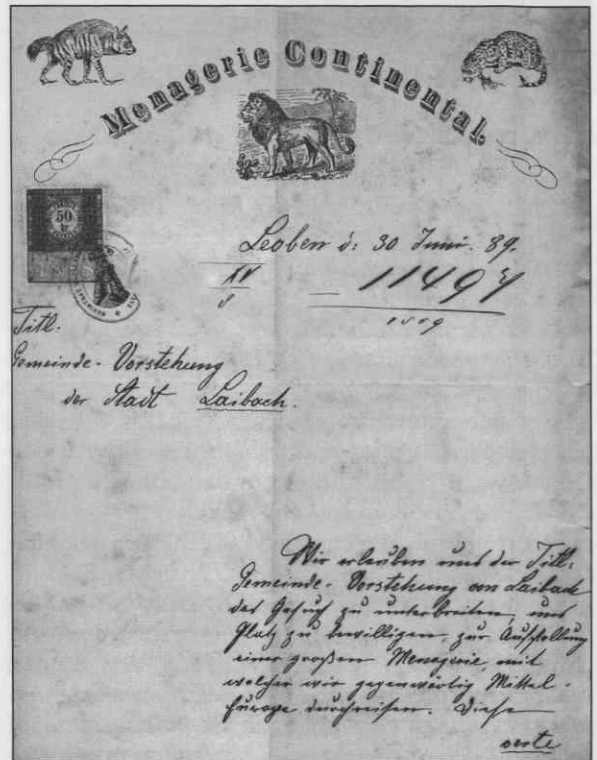
Leta 1858 je bila v Ljubljani velika **Kreutzbergova menažerija**, ki je sicer gostovala že prej, leta 1851 pod imenom Advinent & Kreutzberg. Lastnika sta se v vmesnem obdobju ločila in Advinent se je povezal s Coccijem, ustanovil menažerijo Advinent & Cocci, ki je, zanimivo, gostovala v Ljubljani istega (1858) leta. Slednji so pripeljali v glavno mesto Kranjske nekaj, kar tukajšnji prebivalci še niso videli. To je bila družina velikanskih aligatorjev, prvih in največjih te vrste. Razstavili so jih v kolibi na letnem sejmišču. Poleg teh so dali na ogled še štiri velike kače in trideset drugih živali.¹⁰

Za boljšo predstavo si oglejmo nekaj primerov menažerij. Del **cirkusa Henry**, ki je nastopal v Ljubljani leta 1894, je bil zverinjak, katerega varnostne in higijenske razmere so si ogledali delegati mestnega magistrata. Nastalo je naslednje poročilo: *Vozovi so v dobrem stanju, varovani in močni, znotraj opaženi s kositrom. Zverinjak je dolg 16 m, ograja, ki loči zverine in obiskovalce je široka 1,5 m, v sredini zverinjaka so na visokih tramovih svetilke. Desno ob vhodu je nekaj mladih živali - opice, nekaj mesecev stara hijena, v lesenih kurnjkih in dveh lesenih zabojih pa je nekaj neškodljivih reptilj oziroma kač. ... Lastnici naročilo se je, da redno snažiti zverinjak, ter da vsaki dan odstranjevati živalske odpadke in drugo nesnago mora, ter se ji še posebno zabičilo, da naj sama in njeni uslužbenci dobro pazijo ter vsaki dan po večkrat pregledajo vse zapahe in vrata pri vozovih ter da pazijo na ogenj.*¹¹

Leta 1903 je v vrsti svojih gostovanj prišel v Ljubljano spet zverinjak **Karla Kludskega**. Na 19 vozovih je imel trideset levov, tri šakale, šest tigrov, dvanajst različnih volkov in po enega gnuja, bizona, antilopo, tapirja, medveda, hijeno, slona, orla, *postojno* in mnogo različnih opic. Prostor pred kletkami z živalmi je bil zavarovan s koli in železnimi drogi, tako da ni bilo nevarnosti za gledalce, zvečer pa je bil zverinjak razsvetljen s

plinsko lučjo.¹²

Kljub vsem varnostnim ukrepom pa je svobodeželjnim "zverinam" nekajkrat uspelo tudi v Ljubljani pokukati izza rešetk in se nekoliko sprehoditi po mestu. Prav iz že omenjenega cirkusa Henry se je uspelo izmuzniti mlademu medvedu, ki se je napotil proti Rudolfinumu (danes Narodni muzej). Na poti je naletel na Rudolfa Zorniča, ki je bližnje srečanje z nevarnim kosmatincem opisal takole: *... ko sem prišel jaz iz hleva, in malo tamkaj postal, prišel je kar naenkrat medved semkaj in jaz sem začel takoj bežati, ko sem ga zagledal in sem tekkel proti Rudolfinumu, medved pa za menoj. Jaz sem skočil čez kup gramoz in sem ušel v Rudolfinum, medvedu pa se je baje gramoz podrl in se je na to sam od sebe najprej obrnil...*¹³

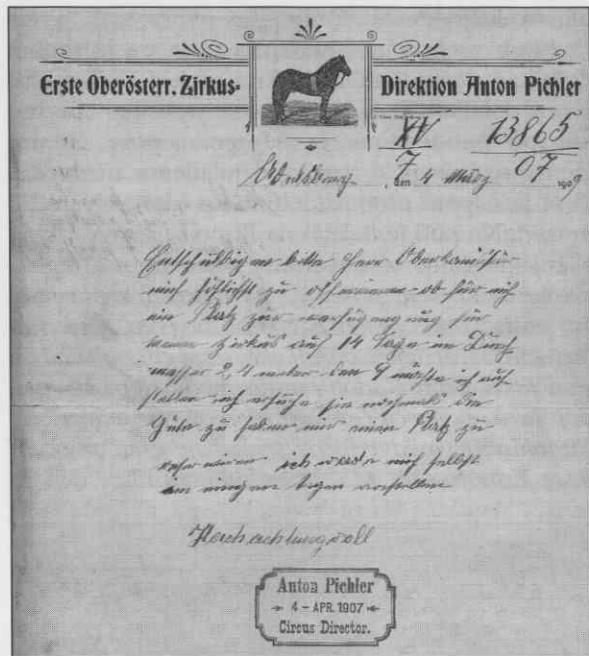
Eden najbogatejših **ZVERINJAKOV** tistega časa, **CONTINENTAL**, je bil leta 1889 na poti po Srednji Evropi. Iz Leobna so v juniju v Ljubljano poslali prošnjo za dovoljenje, da predstavijo svoj živalski vrt, velik 405 m². Dovoljenje so dobili in tako so si Ljubljančani lahko od 29. avgusta do 14. septembra v Lattermannovem drevoredu ogledovali dresuro in krmljenje levov, slonov in drugih živali ter nastop svetovno znane krotilke zveri, gospodične Idune. (ZAL, LJU 489, fasc. 990, XV/8.)

¹⁰ Laibacher Zeitung, 4. 10. 1858.

¹¹ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

¹² Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1304/1305.

¹³ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1048/1049.

Manjši zgornjeavstrijski CIRKUS PICHLER je želel obiskati Ljubljano v letu 1909, vendar je obisk pozneje odpovedal. Julija tega leta so se Ljubljancani lahko zabavali v cirkusu Orpheum Lettiks und Artas. (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Laibacher Zeitung, julij 1909.)

Več kot trideset let pred tem (1862) je dogodek podobne vrste opisal graški Blatt, češ da je lev iz Casanovove menažerije odgriznil nos nekemu nakladalcu na ljubljanskem kolodvoru, ki se je preveč približal njegovi kletki. Članek je bil tako poln napak, da mu je časopis Laibacher Zeitung nekaj pozneje vljudno sporočil: *Treba je vtoliko popraviti, da se to ni zgodilo na kolodvoru, temveč na letnem sejmišču, da ni bil lev, ampak buldog, nadalje, da ni šlo za železničarskega nakladalca, ampak za krotilca, in da buldog temu ni odgriznil nosa, ampak ga je ugriznil v nogo. Vse drugo je res.*¹⁴ Tega seveda, razen da se je dogajalo v Ljubljani, ni ostalo prav nič.

Iz zverinjaka cirkusa Kludsky, ki je gostoval v Ljubljani tik pred začetkom prve svetovne vojne, se je ob odhodu 19. junija 1914 zgodil pobeg. Časopis Laibacher Zeitung je naslednji dan poročal: *Ob včerajšnjem odhodu cirkusa Kludsky, zlomil je slon na Dunajski cesti mitnico in tovornjak za gramoz prevrnil. Od otrok razdražen je stekel naprej, naravnost na Dovožno ulico, kjer je vdrl v kuhinjo kolodvorskega skladiščnika. Z ognjišča je vzlel precej veliko porcijo fižola, štrudelj in nekaj kislega zelja. Sit je začel s pospravljanjem*

kuhinje in sprehodil pod strop kar precej posode. Očitno zadovoljen s svojim delom se je nato pustil odpeljati. Kludsky je oškodovancu odštél 70 K.¹⁵

Končno... - cirkus

Zgodovina

Čeprav cirkus po definiciji izhaja iz Anglije, se je ob koncu 18. stoletja razvijal tudi na celini. Kot ustanovitelj cirkusa je v zgodovino zapisan Philip Astley, nekdanji vojaški narednik, ki je postal artist na konju. V drugi polovici 18. stoletja je bilo v Londonu sicer precej umetnostnih jahalcev, toda Astley je bil tisti, ki je uvedel manežo, cirkuško areno, in jo pozneje ogradil ter ji dodal streho (stala je ob Westminsterskem mostu). Svoje podjetje je poimenoval Royal Grove. Ime cirkus pa je prvi uporabil konkurenčni Royal circus Charlesa Hughesa leta 1782.

Član Astleyeve družine Antonio Franconi, Benečan v pregnanstvu, je ustanovil svojo Franconi Family, ki je postala osnova francoskega cirkusa. Njegov prispevek cirkuški dejavnosti je *premer ringa* - standardiziran na 13 metrov, kar velja še danes.

Ob koncu 18. stoletja se je cirkus razširil po Evropi. V Rusijo ga je uvedel Hughes, Astley je potoval po srednji Evropi in Balkanu in v času svojega življenja (do leta 1814) ustanovil 19 stalnih cirkusov.

Nekoliko drugače se je razvijal cirkus v Združenih državah Amerike. John William Richetts je 1793 ustanovil cirkusa v Philadelphii in New Yorku, prva v Ameriki. Tu je od 40. let 19. stoletja postalo razširjeno združevanje cirkusov v eno korporacijo. Cirkusi so se združevali, razdruževali in spet združevali z drugimi. Takšen razvoj ameriškega cirkusa je tekkel do leta 1929 (gospodarska kriza!). Tedaj so, na primer, Ringling Brothers (nadzirali so že šest cirkusov, med njimi tudi Barnum and Bailey's Greatest Show on Earth) odkupili Ameriško cirkuško korporacijo (Circus Corporation of America) in spravili enajst cirkusov pod skupno upravo.

Razlik z evropskimi cirkusi je bilo kar nekaj. Medtem ko se je v ZDA zgodaj uveljavila železnica, so jo evropski cirkusi uporabljali le izjemoma. V Evropi so se družine raje razcepljale kot združevale, tako da je celo več cirkusov nosilo isto ime.

V prvih osemdesetih letih obstoja cirkusa so v njem imeli glavno vlogo konji. Številni ustanovitelji cirkuških dinastij so bili najprej jahalci in trenerji, na primer Renz v Nemčiji, Carré na Nizozemskem, Schumann v Skandinaviji in drugi. Tudi

¹⁴ Laibacher Zeitung, 26. 5. 1862.

¹⁵ Laibacher Zeitung, 20. 6. 1914.

nekateri drugi lastniki cirkusov so bili znani jahalci: Cooke iz Anglije na primer, katerega cirkus je prišel v Ljubljano leta 1890.

Sredi 19. stoletja so se počasi uveljavili tudi drugi elementi: gimnastika, nastopi klovnov in dresiranih živali. Na uvedbo akrobacije v cirkus je vplival izum trapeza in popularizacija hoje po vrvi, kar je bila zasluga Charlesa Blondina, ki je na ta način ob koncu 50. let prečkal Niagarske slapove. Cirkusi, ki so v petdesetih letih 19. stoletja prihajali v Ljubljano, so že imeli klovnove, gimnastike in tudi že posamezne dresirane živali. Po drugi strani so vse te kategorije nastopale tudi še ločeno v lastni produkciji. Tako sta januarja 1854 v ljubljanskem gledališču nastopila kar dva komika: gospod **Schönau** iz Pešte in g. **Blumlachner**. Na dvorišču Avstrijskega dvora je januarja in februarja 1850 nastopil **učeni pes Fido** s precej obsežnim programom, v katerem je igral karte, domino, računal, sestavljal besede iz črk in znal na zahtevo izbrati nacionalne barve zastav posameznih držav. Leta 1854 je prišel g. Casanova z **opičjim gledališčem**. Istega leta so nastopili kitajski žonglerji, magi, akrobati in *nekromanti*. Kritika njihovega nastopa ni prištevala med najbolj osupljive: ... *Žonglerji so si vsi bolj ali manj podobni, naj si bodo s Kitajske ali iz Francije ali pa iz Neaplja. Predstava je bila izvedena precizno in natančno, čeprav je bilo metanje nožev nekoliko preveč razburljivo za šibke živce Evropejcev. Najbolje pri vsem so bile pojave samih Kitajcev; videti in slišati jih, pa je bila zadeva opravljena.*¹⁶

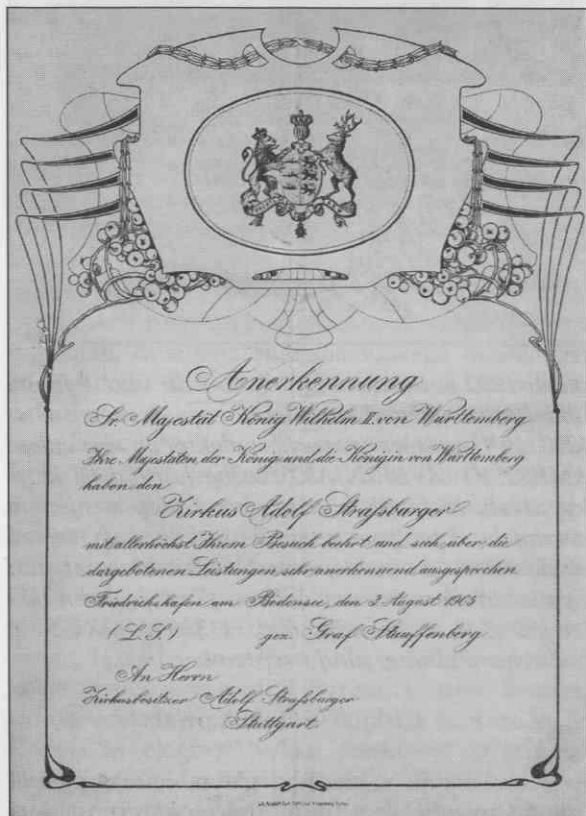
Če se na kratko ustavimo še pri razvoju cirkuškega šotora, moramo omeniti, da so pred njegovo uvedbo uporabljali s platneno pregrado ograjen prostor. Prva cirkuška predstava v šotoru se je baje zgodila leta 1826. Imenovali so ga "big top", kar bi lahko prevedli kot veliki pokrov. Kot večino drugih novosti pri potujočih cirkusih naj bi tudi šotor prišel iz Amerike, toda bolj verjetno se je razvil iz evropskih sejemskih lop.

Nekatere velike evropske cirkuške družine so imele stalne cirkuse. V Parizu je bil znan Cirque d'Été, pa cirkus v St. Petersburgu in drugi. Češki Kludsky je imel pred vojno, na primer, pozimi predstave v cirkuški zgradbi, poleti pa je potoval s cirkuškim šotorom. V obeh je lahko sprejel po 6000 oseb.

Večji cirkusi so zaposlovali tudi veliko ljudi. Danes ima, na primer, cirkus Medrano zaposlenih 70 ljudi, ki vzdržujejo 80 živali, Kludsky pa je imel leta 1914 samo akrobatov čez 200, več kot 300 živali, lastne gasilce, kovače, krojače, sedlarje in druge obrtnike, za transport pa 50 voz, dva vlaka in lastno električno centralo za razsvetljavo. Pa niti

ni bil največji. Ljubljana je gostila še večja Barnum & Bailey in Buffalo Billa, katerih opis sledi v nadaljevanju.

V povprečju so cirkusi, ki so prihajali v Ljubljano v 50. in 60. letih preteklega stoletja, zaposlovali okrog 50-60 ljudi. Povprečni cirkusi v 80. in 90. letih so premogli prostora za 500 do 1500 ljudi, v 20. stoletju pa so večji sprejeli od 3000 do 7000 ljudi, največji pa skoraj še enkrat toliko. Zverinjaki in manjši cirkusi so lahko gostili 300 do 800 oseb naenkrat.

Eden večjih cirkusov tistega časa, **CIRKUS STRASSBURGER** je gostoval v Lattermannovem drevoredu od 15. do 24. julija 1911. Tu je postavil šotor za 4600 oseb, v katerem so si obiskovalci lahko ogledali tudi točko s 46 konji naenkrat, dresirane morske leve in celo paleta ljudstev z vsega sveta. K prošnji za rezervacijo prostora mestnemu magistratu je lastnik cirkusa priložil tudi priznanje Njegovega Veličanstva Wilhelma II. von Württemberg, v katerem piše, da sta "Njuni veličanstvi kralj in kraljica von Württemberg cirkus Adolfa Strassburgerja počastila s svojim (nad vse visokim) obiskom in se o prikazanih uspehih zelo pohvalno izrazila". (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Laibacher Zeitung, julij 1911.)

¹⁶ Laibacher Zeitung, 4. 11. 1854.

Poleti 1900 je hotela v Ljubljano priti vdova Johna Ehlbecka, ki bi v Lattermannovem drevoredu na 1200 m² prostora postavila električno osvetljeni AMERIŠKI ZVERINJAK. Prošnji je priložila katalog živali, ki bi jih bilo mogoče videti v njenem zverinjaku. Ljubljane v tem letu ni obiskala, saj sta obiskovalce z nastopi zabavala kinematograf Oester in Panoptikum Lifkas. (Zadnja stran kataloga, ZAL, LJU 489, fasc. 1133/1134, XV/8 in Laibacher Zeitung, junij - september 1900.)

Cirkusi v Ljubljani

Leta 1850 je v kranjsko glavno mesto prispel cirkus **Ciniselli & Comp.**, tipičen klasičen cirkus s predstavami konj, katerega lastnik Italijan Ciniselli je bil šolan v Parizu. Nastopalo je 40 konjev, od teh 11 dresiranih. Ciniselli je vodil svojo jahalno šolo in v njej izučil večino umetnikov v cirkusu. Na konjih je nastopalo pet žensk in sedem moških, vključno s Cinisellijem in Angležem Ducrowom, ki je bil mogoče kak bližnji potomec Andrewa Ducrowa, med 1824 in 1842 ravnatelj znamenitega Astleyevega cirkusa (amfiteatra) v Londonu in briljantnega jahalca. Ta cirkus je imel v svoji zasedbi še tri klovne in skupino štirih gimnastikov, ki so izvajali svoje točke "na ameriški način".¹⁷ Družina Ciniselli si je ob koncu stoletja pridobila dominantno vlogo v ruskem cirkusu.

Prvi večji cirkus, ki se je v sredini stoletja ustavil v Ljubljani na poti iz Carigrada je bil cirkus

Emanuela Beraneka. Štel je petdeset ljudi in dvaintrideset konj. V dobrih petih tednih gostovanja so se predstave odvijale v cirkusu za Kolizejem in v gledališču: na prvem prostoru predstave s konji, na drugem pa so očitno predstavljali druge točke programa. Pri Kolizeju so na četrtek 22. julija 1852 priredili umetniško in nagradno tekmovanje v jahanju, in sicer v sedečem in stoječem položaju. Nazadnje so v zrak spustili še ogromen balon.

Istočasno kot Beranekov je nastopil v Ljubljani tudi **Cirkus Carré**, z lastnikoma Catinko in Wilhelmom; oba sta bila umetnostna jahalca. Priredila sta nekaj dobrodelnih predstav in veliko otroško predstavo, na katero so smeli otroci pod 8 leti starosti v spremstvu staršev priti brezplačno.

Od cirkusov so prišli v Ljubljano tudi nekateri zelo veliki in slavni. Na prvem mestu je treba omeniti največjega na svetu, ameriškega **Barnum & Bailey**, ki je bil poleg tega eden starejših ameriških cirkusov. V Ljubljano je s štirimi lastnimi vlaki¹⁸ s 67 vagoni prispel 30. maja 1901. Na mestni senožeti ob Lattermannovem drevoredu je za obiskovalce pripravil že popoldansko in večerno predstavo.

Barnum & Bailey si je dobre štiri mesece pred prihodom zagotovil 50.000 kvadratnih metrov prostora. Za Ljubljano je bil to kar velik zalogaj. Ker so pri cirkusu zahtevali vsaj 100 metrov široko zemljišče (kar pomeni, da je moralo biti dolgo 500 metrov), so jim odkazali mestno senožet ob Lattermannovem drevoredu. Prostor sta si prišla predhodno ogledat dva predstavnika cirkusa.

V Ljubljano je pripeljal 400 konj, tri črede slovonov (16) in dve menažeriji redkih živali. Predstave so potekale istočasno v treh arenah. Med njimi sta bila dva podija, na katerih so nastopali klovni, žonglerji, gimnastiki, požiralci ognja. Tam so kazali obiskovalcem bradato damo, dečka s pasjo glavo, moškega brez rok in druge zanimivosti. Okrog prizorišč je tekla široka cesta, kjer so se vrstila tekmovanja v teku, jahanju, vožnji. V enem od šotorov je bil zverinjak redkih živali. Glavni šotor je lahko sprejel 12.000 ljudi in je imel predstave ves dan. Zvečer so ga osvetlili z električno lučjo.

Ljubljance je najbolj očarala nenavadna histrost, s katero so Američani postavili celotno prizorišče. *Tu se vidi razloček med Amerikanci in našimi ljudmi. Kar so Amerikanci v nekaj urah postavili in uredili, za to isto bi bili naši ljudje porabili ravno toliko tednov...*, je v tipični slovenski maniri zapisal Slovenski narod.¹⁹

Predstave si je v enem samem dnevu ogledalo 30.000 ljudi, od tega 8.000 tujcev. Kljub temu, da je šlo za največji cirkus na svetu, so javna občila

¹⁸ Prav ta cirkus je uvedel nov način nakladanja in razkladanja železniških vagonov.

¹⁹ Slovenski narod, 31. 5. 1901.

¹⁷ Laibacher Zeitung, 25. 5. 1850.

realno ocenila kakovost celega podjetja. *Barnum & Bailey sta imela v Ljubljani tako bogato žetev, da je pač niti sama nista pričakovala. Vse je bilo na nogah. Z vseh strani naše dežele pa tudi iz sosednih dežel je prišlo vse polno ljudi v Ljubljano... Sicer največji cirkus na svetu (z več kot 50 letno tradicijo!) ni navdušil toliko s kakovostjo kot z ogromnostjo. Zverinjak je bil sicer velik, vendar je bilo v njem bolj malo redkih živali. Med "abnormitetami" je bilo več takih, ki niso zaslužile tega imena. Nekaj točk programa je bilo zelo dobrih, nekaj pa jih tudi ni preneslo kritike. Na splošno so se akrobati dobro odrezali, jahačice pa so bile med slabšimi... Čudežev, ki so jih ljudje pričakovali, niso videli, razen čudežnega uspeha reklame.²⁰ Vendar si danes takšnega cirkusa skoraj ne moremo predstavljati.*

Težko si predstavljamo tudi največjo predstavo o ameriškem divjem zahodu "Buffalo Bill's Wild West", ki je prišla v Ljubljano maja 1906. Reklamni plakati so nanjo opozarjali že vsaj dva tedna prej, kajti v mestu je bil le en dan. *To je družba najdrznejših jahačev južnoameriških Gauchov, Arabcev, Beduinov in Rifflov, mehikanskih vakerov in kmetov, kubanskih patrijotov, Cowboyev, ameriških Indijancev in poldivjih kozakov, ki izvajajo vaje na konjih z uprav divjo neustrašnostjo, je pisalo v oglasu.²¹*

16. maja 1906 je William Cody prispel s svojo številno ekipo (1000 oseb) in živalmi (500 konj) v Ljubljano s petimi vlaki. Prizorišče so postavljali štiri ure (podirali pa le slabo polovico tega časa). Šotor je imel pokrit parter in tribuno, ne pa tudi arene. Imeli so lastno kapelo in električno razsvetljavo.

Dve predstavi, ob treh popoldne in ob osmih zvečer, sta bili kolosalni. Začeli sta se z velikim sprevedom in Codyjevim nagovorom v angleščini. Lahko si mislimo, kako je samo nastop stotih Indijancev, poleg njih pa še kozakov, Mehičanov, kavbojcev in celo japonskih samurajev navdušil gledalstvo. Predstavili so se krotilci divjih konj, ostrostrelci na konjih, Indijanke pri domačih opravilih, kavbojke na konjih, Japonci in Arabci v narodnih nošah in ob spremljavi njihove glasbe, metalci lasa in kozaki. Prikazali so tudi boje pri Little Big Hornu, ko je bila poražena ameriška vojska generala Custerja, zmagovalci pa Indijanci pod poglavarjem Sedečim bikom.

Verjetno je bolj kot predstava sama - obe je obiskalo 18.000 gledalcev - zanimiv vsakdan tako številčne in raznolike množice ljudi. Časopisi, ki so spremljali turnejo Buffalo Billa v Parizu leto pred tem,²² so se na široko razpisali o ustanovitelju showa Williamu F. Codyju, o njegovem podjetju, o

življenju pisane družine nasploh. Slednje najboljše prikaže opis jedilnice: *Refektorij je dvorana, ki sprejme petsto ljudi. Cody nas je posedel na svojo levo. Predstavil nas je svojim poročnikom, svojim možem. Pred nami so Japonci, prijazne Japonke, Rusi, Francozi, Angleži, Američani, Italijani, rdečkožci, Kitajci in Kitajke; nekoliko dlje Mehičani, naprej Madžari. Menu je enak za vse, zrezek, krompir, jajca, palačinke, sladica, marmelada. Najbolj skromen "uslužbenec" ima pravico, da dobi še eno porcijo tistega, kar mu je všeč. Alkohol in vino sta prepovedana. Pijejo le čaj (toda izvrstnega) in kavo (ki ni nič slabša)... Mize so pokrite z belimi prti in okrašene z rožami.*

Še malo statistike. Za tri običajne obroke na dan porabijo 600 kilogramov govedine, 400 kilogramov krompirja, 500 kilogramov kruha, 300 litrov mleka in 75 kilogramov kave.

Za oskrbo skrbijo trije mesarji, deset kuharjev, dva tehnik, trije šoferji, osem pomočnikov, 36 strežnikov, dvanaest pomivalcev posode in deset nadzornikov.²³

Njihove predstave so obiskovali vladarji, kralji, diplomati, družbena smetana vsakega mesta, kjer so nastopili. O Codyju so imeli veliko povedati; nekateri so mu priznavali pozitiven odnos do narave in ljudi, posebej do marginalnih skupin, kot so že tedaj bili Indijanci, kozaki in drugi, ki jih je vodil s seboj in kazal svetu, pošten odnos do zgodovine in realnosti. Drugi so ga imeli za prevaranta in izkoriščevalca teh istih ljudi. Posebej polklicni kolegi ga niso marali; če ne zaradi drugega gotovo zato, ker so bili ob zaslužek v tistih sezonah, ko je bil on v Evropi. Leta 1906, na primer, ko je gostoval v srednji Evropi, je med drugimi cirkusi zavlada prava panika. Toda veličina W. F. Codyja in njegove "velike predstave" je bila tolikšna, da še danes ni pozabljen. Nanj nas spominjajo številne knjige in tudi nekaj filmov.

Leta 1909 je prišel v Ljubljano že omenjeni **cirkus Zavatta**. Gostoval je že večkrat prej in tudi še pozneje, zato ga tega leta sploh ne bi omenjali, če ne bi potekala pod njegovo streho tudi - nenavadno za cirkus - **rokoborba v grško rimskem slogu** z mednarodno udeležbo. Tekmovali so sami vrhunski rokoborci, kar se je v Ljubljani zgodilo prvič. Vseh skupaj je bilo 13, nagrada trem najboljšim pa je bila vredna skupaj 2000 kron. Res so bili zastopani tekmovalci z vseh koncev Evrope; Ljubljančani so uživali, se spoznavali s pravili rokoborbe in navijali za svojega ljubljenca - Dalmatinca Roberta (Maxima) Rajčevića, ki je bil tudi že svetovni šampion.

Toda nenavadna cirkuška predstava je motila nekatere čiste "športne duše" zaradi svoje teatralnosti, nepristnosti, lahko bi rekli degradacije na

²⁰ Slovenski narod, 31. 5. 1901.

²¹ Slovenski narod, 4. 5. 1906.

²² Cody jih je priložil svoji prošnji za nastop, LJU 489, fasc. 1304/1305.

²³ Voyage Autour du Monde, Le Petit Journal, 23. 5. 1905.

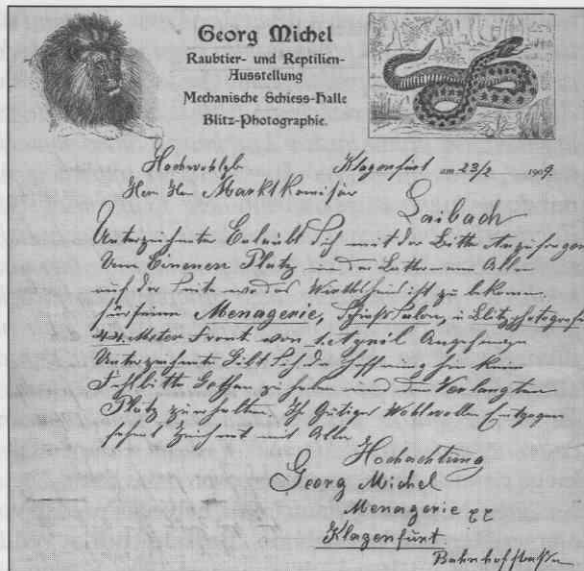
stopnjo nekakšnega pra-wrestlinga. V časopisu so protestirali: *V interesu občinstva, ki se ga vara na prav neotesan način, bodi tedaj povedano, da so rokoborbe v cirkusih čisto navaden humbug. Žal, da morajo pri tem sodelovati celo odlični borilci. Da je stvar res taka, vidi se že iz tega, da se, kakor pri drugih tekmah, ne volijo nepristranski razsodniki, temveč da vodi in odločuje rokoborbo podjetnik. Očitani so vnaprej dogovorjene izide in neodločene tekme, ki so privabljale gledalce. Čisto razumljivo. Zanimanje občinstva raste, če ostane borba neodločena in cirkus je drugi dan tem bolj obiskan.*²⁴

Prav tako iz športnih krogov je prišel tudi zagovor tej isti prireditvi. Ocenjevati s športnega stališča rokoborb v cirkusu, po njihovem mnenju, ne bi smeli, pomembno pa je, da profesionalni rokoborci, ki drugega vira zaslužka nimajo, nekaj tudi zaslužijo in si ob tem naredijo še reklamo.²⁵

Prizorišče rokoborbe je bilo res vsak večer bolj polno, posebno takrat, ko se je boril Rajčević. Ker se je organizator tega zavedal, je bil ta ljubljeneč občinstva, razen dveh izjem, v ringu prav vsak večer. Bilo pa je še nekaj zanimivih vložkov, ki so "suhoparno" športno prireditev nekoliko popestrili. Edini nastopajoči Ljubljčan Stadler je bil v ringu le enkrat in še takrat je zdržal komaj devet minut. Naslednji spopad ga je čakal z Rajčevićem, pa je očitno obupal, ker se je opravičil, češ da se ne počuti dobro. Po tednu dni tekmovanja se je pojavil nek drug domačin, ki ni hotel povedati svojega imena, tistemu pa, ki ga premaga, je ponujal 100 kron. Ta "neznanec" je po vrsti premagoval vse najmočnejše nasprotnike. Po enem neodločenem spopadu ga je, z nekaj težavami sicer, premagal - seveda Rajčević. Ta je nazadnje pobral tudi glavno nagrado (1200 kron), ostanek pa sta si razdelila Rus Gerighoff in Danec Hansen.

Dolgo tekmovanje v ne preveč nežnih prijemih je imelo posledice tudi v ljubljanskih gostilnah. Slovenski narod je pod naslovom "Rokoborec" v svoji črni kroniki objavil naslednjo prigodo: *V soboto zvečer je prišel A. K. livar, v gostilno na Dunajski cesti št. 52, kjer je začel pripovedovati, da je rokoborec in da se bode boril z Rajčevićem. Ker so se mu zato navzoči gostje začeli smejati, ga je to tako ujezilo, da je zgrabil za stol, začel zbijati po gostilni, polomil več stolov, ubil več vrčkov in napravil gostilničarki precej škode. Gosti so se zbal razsrjenega rokoborca in zbežali iz gostilne. Konec vsemu je napravil šele stražnik ko je odvedel domišljavca v zapor.*²⁶

Kako močna pa je bila borba med cirkusi za služček, pokaže dogajanje leta 1911. Zgodilo se je med dvema bolj znanima, Kludskym in Strassbur-

ZVERINJAK GEORGA MICHELA je v Ljubljani gostoval aprila 1909 v Lattermannovem drevoredu. Poleg zverinjaka bi se obiskovalci lahko zabavali še v strelskem salonu (Schießsalon) in si privoščili hitro fotografiranje (Blitzphotografie). (ZAL, LJU 489, fasc. 1502, XV/7 in Slovenski narod, 1909.)

gerjem. Kludsky je v Ljubljani nastopal prejšnje leto in si je hotel zagotoviti prostor tudi tega leta. Ker je skoraj istočasno in na istih lokacijah gostoval tudi cirkus Adolfa Strassburgerja, je prišlo med njima do resnega obračunavanja s precej nizkimi udarci. Že po Tirolskem in Predarlberškem sta bila boje po časopisju, kjer sta se obdajala z "manjvrednim Čehom" in "Židom". Kludsky je trdil, da ga hoče Strassburger ne samo poslovno uničiti, ampak tudi "spraviti s sveta". Konec maja je pisal ljubljanskemu magistratu: *... Ker sem pravkar zvedel, da želi Strassburger s svojim cirkusom to leto obiskati slovansko deželno glavno mesto Ljubljano, se obračam direktno na vas v interesu vsega civiliziranega slovanskega sveta, da tega tujega, ja, celo židovskega podjetja ne spustite v Ljubljano...*²⁷ Magistrat mu na to vlogo ni odgovoril, se je pa pozanimal pri konkurenčnem cirkusu, kjer so mu povedali, da je Kludsky "produciral enake časniške izbruhe". Strassburger je v dvoboju očitno zmagal, saj je tisto leto gostoval v Ljubljani on, in ne Kludsky.

Med cirkusi z dolgo tradicijo gostovanja v Ljubljani je bil italijanski cirkus Sidoli, ki si je v začetku 20. stoletja pridobil romunsko "državljanstvo" in se je preimenoval v Cirkus Roumain Royal. Pogosto je bil v Ljubljani tudi največji avstro-ogrski cirkus Schmidt, ki so ga v časopisu Slovenski narod poimenovali "največje, najkras-

²⁴ Slovenski narod, 2. 6. 1909.

²⁵ Slovenski narod, 5. 6. 1909.

²⁶ Slovenski narod, 15. 6. 1909.

²⁷ Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, LJU 489, fasc. 1502.

nejše in najzmožnejše podjetje avstro-ogrsko monarhije" in ga je literarno predstavil tudi Juš Kozak v eni od svojih črtic.

Potomec slavnega cirkusa Renz, **Veliki cirkus bratov Villand**, je v Ljubljani prvič postavil svoje šotore na Miklošičevi cesti (nasproti novemu sodnemu poslopju) 15. avgusta 1908. Občinstvo je bilo s predstavami zelo zadovoljno, tako, da je Veliki cirkus bratov Villand postal stalni obiskovalec našega mesta.

Lastnik CIRKUSA IN OPIČJEGA GLEDALIŠČA Jean Baese je v januarju 1888 pisal z Dunaja in prosil za dovoljenje nastopiti v Ljubljani septembra istega leta. Za postavitev cirkusa in gledališča bi potreboval približno 370 m² prostora. Tu bi potem lahko nastopali koza Esmeralda, pudlji, ovce, opice, gorila, konji in celo sloni. Živali so znale plesati, nastopale so v skečih, izvajale razne akrobacije, hodile po vrvi, jezdile in se vozile s kolesom. Nastopa v Ljubljani niso dočakali, saj so oktobra tega leta gledalce zabavali akrobati, ekvilibristi in vrvohodci Jozefa Strohschneiderja. (ZAL, LJU 489, fasc. 990, XV/8 in Laibacher Zeitung, 17. okt. 1888.)

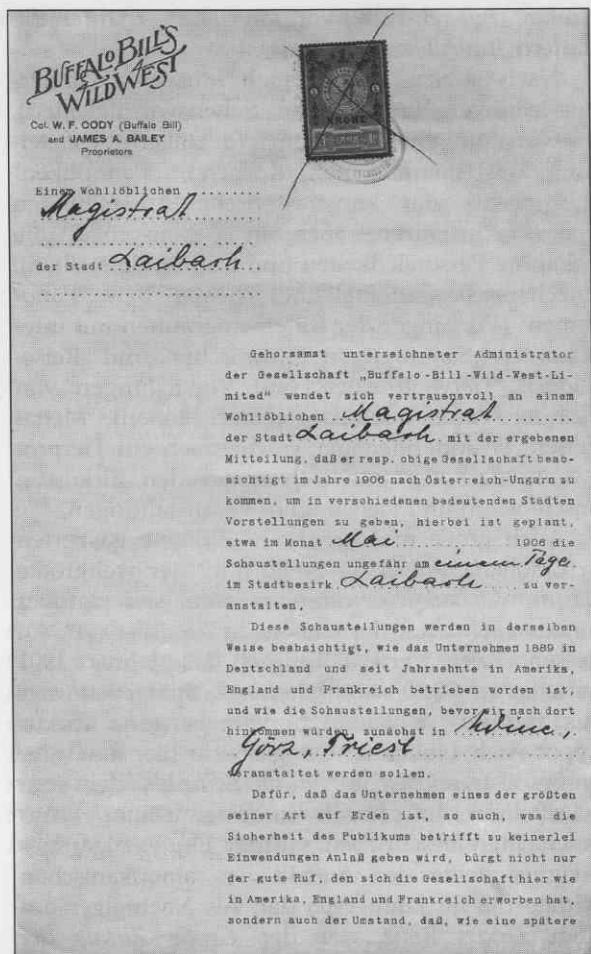
Prva svetovna vojna je cirkuško dejavnost ustavila, družine so se razkropile, mnogo članov je bilo vpoklicanih v vojsko (v Ljubljani je prav ob začetku vojne gostoval cirkus Charles, ki je bil tu razpuščen), marsikaterega pa povsem uničila, na primer nemški Strassburger. Po njej pa je zaradi oteženih prehodov državnih meja, karanten, valut-

nih uredb postalo potovanje bistveno težje. Cirkus Sarrasani se je, na primer, zaradi neznosnih gospodarskih razmer v Nemčiji preselil v Južno Ameriko. Že pred tem se je večina ustalila; zadnji ameriški cirkus, ki je prišel v Evropo, je od doma odrinil leta 1896. Od zgodnjih 20. let tega stoletja ni bilo na celino nobenega angleškega cirkusa več.

Seznam cirkusov, ki so gostovali v Ljubljani od sredine 19. stoletja

- 1849**
Cirkus Beranek, pri Kolizeju in v stanovskem gledališču, 24. marec - 2. maj
- 1850**
Cirkus Ciniselli & Comp., pri Kolizeju, 31. maj - 5. junij
- 1851**
Menažerija Advinent & Kreutzberg, na Kongresnem trgu, 14. september
Menažerija Worell, na Franciškanskem trgu, 25.-26. novembra
- 1852**
Cirkus Beranek z velikim hipodromom, pri Kolizeju in v stanovskem gledališču, 4. julij - 2. avgust
Cirkus Carré, pri Kolizeju, 21.-31. julij
- 1854**
Menažerija (Zoologische Gallerie) gospoda Charlesa iz Pariza, 19.-25. julij
Cirkus Naudmann & Krembsner, pri Kolizeju, od 12. avgusta
- 1855**
Cirkus Carré, 28. julij
- 1856**
Akrobati iz cirkusa Renz, v gledališču, 26. januar
Menažerija, na letnem sejmišču, 9.-14. junij
- 1858**
Akrobatska družba Martinetti, na letnem sejmišču in na trgu sv. Jakoba, 24.-29. april
Menažerija Kreutzberg, na letnem sejmišču, 19.-29. junij
Menažerija Advinent & Cocci, na letnem sejmišču, 4.-10. oktober
- 1860**
Menažerija Advinent & Cocci, v parku Zvezda, 15.-22. september
Menažerija Henckel, na letnem sejmišču, 19. oktober - 3. november
- 1861**
Rimski cirkus (C. Lepicq), pri Kolizeju, 28. april - 13. maj
- 1862**
Akrobatska družba Zanotti, na letnem sejmišču, okrog 24. maja
Menažerija Casanova, na letnem sejmišču, maja
- 1863**
Menažerija Cocci & Advinent, na letnem sejmišču, januarja

- Menažerija Kallenberg, v parku Zvezda, 18. maj - 6. junij
- Velika orientalska menažerija, na letnem sejmišču, 30. maj - 14. junij
- Ameriški cirkus Belling, na letnem sejmišču, 2.-12. oktober
- 1864**
- Cirkus Carré, na letnem sejmišču, januarja
- Cirkus Belling, pri Kolizeju, 9.-11. januar
- 1865**
- Gimnastiki Meergarte, v gledališču, 20. - 23. marec
- Menažerija Otto, na letnem sejmišču, 27. junij - 5. julij
- 1868**
- Henklova velika menažerija, na letnem sejmišču, 9. - 15. november
- 1879**
- Cirkus Sidoli, na Trgu Franca Jožefa, 6. april - 1. maj
- 1882**
- Cirkus Schneler, na Trgu Franca Jožefa, do 3. avgusta
- Cirkus Smidt, na Trgu Franca Jožefa, od 26. avgusta
- Zverinjak Bach, v Lattermannovem drevoredu, konec oktobra
- 1883**
- Entressova velika menažerija, v Lattermannovem drevoredu, od 7. aprila
- 1884**
- Cirkus Richter, na Trgu Franca Jožefa, marca
- 1886**
- Zverinjak Kludsky, za Rudolfinumom, 12.-29. junij
- 1889**
- Cirkus Amato, na Trgu Franca Jožefa, maj - junij
- Böhmova menažerija, mestna senožet v Tivoliju, avgust
- Zverinjak Continental, v Lattermannovem drevoredu, 29. avgust - 14. september
- 1890**
- Bayerjev zverinjak, na starem živinskem trgu, 12. - 18. maj
- Zverinjak Kludsky, na Dunajski cesti nasproti Bavarskega dvora, 8. - 24. avgust
- Cirkus Hubert Cooke, v Lattermannovem drevoredu, od 16. avgusta
- 1891**
- Cirkus Amato, v Lattermannovem drevoredu, 13. maj - 4. junij
- 1894**
- Afrikanski akvarij, v Lattermannovem drevoredu, od 23. junija
- Cirkus Henry, v Lattermannovem drevoredu, 1. september - 4. oktober
- Wolfingerjeva menažerija, v Lattermannovem drevoredu, od 5. septembra
- 1896**
- Cirkus Guillaum, v Lattermannovem drevoredu, od 26. maja
- 1897**
- Cirkus Henry, v Lattermannovem drevoredu, 18. avgust - 5. september
- 1898**
- Zverinjak Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, 28. maj - začetek junija
- Cirkus Oreste Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, 4.-9. avgust
- 1899**
- Zverinjak Leimberg, oktobra
- 1901**
- Cirkus Oreste Zavatta, maj
- Barnum & Bailey, v Lattermannovem drevoredu, 30. maj
- 1902**
- Cirkus Enders, v Lattermannovem drevoredu, 26. avgust - 24. september
- 1903**
- Zverinjak Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, januar - februar
- Cirkus Oreste Zavatta, april - julij
- Francoski cirkus, v Lattermannovem drevoredu, 13.-26. julij
- 1904**
- Orientalški cirkus, v Lattermannovem drevoredu, 19. marec - 9. april
- Cirkus Guillaume, v Lattermannovem drevoredu, 26. april - 10. maj
- 1905**
- Cirkus Lipót, v Lattermannovem drevoredu, 16.-27. avgust
- 1906**
- Cirkus Walter, ob velikonočnih praznikih
- Buffalo Bill, v Lattermannovem drevoredu, 16. maj
- 1907**
- Menažerija Kludsky, 16.-26. marec
- Cirkus Richter, april - maj
- Cirkus Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, 8.-25. julij
- Cirkus Colosseum, v Lattermannovem drevoredu, 7.-19. avgust
- 1908**
- Cirkus Frères Villand, v parku pred sodiščem, 15.-20. avgust
- 1909**
- Zverinjak Georg Michel, v Lattermannovem drevoredu, 24. april
- Cirkus Zavatta, 15. maj - 14. junij, julij ?
- Zverinjak Ivana Priča, v Lattermannovem drevoredu, do 5. junija
- Cirkus Orpheum, v Lattermannovem drevoredu, 3.-19. julij
- Menažerija in cirkus Berg, na zemljišču hotela Union, 6.-9. november
- 1910**
- Cirkus (ravnatelj Liebl), v Lattermannovem drevoredu, od 4. junija

Predstava o amerškem divjem zahodu, BUFFALO BILL'S WILD WEST SHOW, je v letu 1906 gostovala po vseh večjih mestih Avstro-Ogrske, pred prihodom v Ljubljano pa je obiskala Videm, Gorico in Trst. Med drugimi cirkusi je to sezono zaradi njegovega prihoda v Evropo nastala panika, saj so se upravičeno bali, da bodo ostali brez zaslužka. (ZAL, LJU 489, fasc. 1304/1305, VII/30, Laibacher Zeitung in Slovenski narod, maj 1906.)

- Cirkus Variété Apolo, v Lattermannovem drevoredu, od 9. junija
- Cirkus Berg, v Lattermannovem drevoredu, 8.-17. julij
- Cirkus Frères Villand, v Lattermannovem drevoredu, 28. julij - 2. avgust
- Cirkus Zavatta, v Lattermannovem drevoredu, od 4. avgusta
- Cirkus Kludsky, v Lattermannovem drevoredu, 1.-12. september
- Menadžerija, v Lattermannovem drevoredu, 13. - vsaj 23. oktober
- 1911
- Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 16. maj - 1. junij

- Cirkus Strassburger, v Lattermannovem drevoredu, 15.-24. julij
- 1912
- Cirkus Bratov Stutzbart, v Lattermannovem drevoredu, 15.-23. maj
- Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 1. - 10. julij
- 1913
- Cirkus Schmidt, v Lattermannovem drevoredu, 29. maj - 6. junij
- 1914
- Cirkus Kludsky, v parku pred sodiščem, 13.-19. junij
- Cirkus Charles, v Lattermannovem drevoredu, 1.-29. avgust.

SLOVARČEK

- maneža* - cirkuška arena
- menadžerija* - zverinjak
- nekromantija* - napovedovanje človekove usode iz oblik, potez mrtvega bitja
- postojna* - planinskemu orlu podobna ptica ujeda
- zebroid* - mešanec med konjem in zebro
- ekvilibrist* - izvajalec ravnotežnih spretnosti

VIRI IN LITERATURA

- Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura (REG I.)
- Encyclopaedia Britannica, 5. knjiga, London 1964
- Slovenski narod, letniki med 1879 in 1914
- Laibacher Zeitung, letniki med 1840 in 1914 (izbor)
- Kmetijske in rokodelske novice, 1846
- Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957
- Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989
- Juš Kozak, Moje mesto, Ljubljana 1957

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zirkus in Ljubljana (bis zum Ersten Weltkrieg)

Der moderne Zirkus wurde bald nach der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in England geboren, als die Zeit der mittelalterlichen Spielleute auf den Jahreshmärkten zur Neige ging. Im Zirkus traten zunächst nur Kunstreiter, Akrobaten und Dresseure auf. Die Vorstellungen fanden auf einem eingezäunten Areal statt, das bald überdacht wurde. Bis Ende des Jahrhunderts faßte der Zirkus in Europa und Amerika Fuß.

Die einstigen Spielleute entwickelten schnell

neue Unterhaltungsformen, zunächst im Freien, später im Zelt. Zirkusveranstaltungen fanden dagegen in festen Objekten statt. Das Zelt wurde zum ersten Mal im Jahre 1826 verwendet, angeblich war seine Heimat Amerika, obwohl es durchaus möglich ist, daß es von europäischen Jahrmarktveranstaltungen übernommen worden war.

Seit der Mitte des 19. Jahrhunderts begannen sich die Zirkusse schneller zu entwickeln. Dies bezieht sich sowohl auf die Dressur als auch auf Reiseart, Einführung von elektrischer Beleuchtung in den Zelten, Vereinigung verschiedener Zirkusse unter ein und derselben Leitung und ihre spätere Trennung. In der zweiten Hälfte begannen sich Zirkusse aus ökonomischen Gründen mit viel älteren Tierzwingern zu vereinigen. Die bekannteste Menagerie in Slowenien, die sich zu einem Zirkus entwickelte, war die böhmische Menagerie *Kludsky*.

Neuheiten kamen vor allem aus den Vereinigten Staaten von Amerika. Die europäischen Zirkusse unterschieden sich von den amerikanischen dadurch, daß sie nur selten die Bahn benutzten und daß sie sich nicht zu Korporationen vereinigten.

Auch in Ljubljana sind mittelalterliche Jahrmärkte überliefert, die die Vergnügungssucht der Bürger in "lautstarker Weise" befriedigten. Im 17. und 18. Jahrhundert wurde die Stadt von verschiedenen, vor allem deutschen und italienischen Theater- und Komödiantentruppen aufgesucht, bei denen die Grenze zwischen Theater und Unterhaltung oft verschwommen war. Für jene Zeit ist eine merkwürdige Verbindung zwischen dem Beruf des Komödianten und des Arztes charakteristisch. Wanderärzte und Bader stellten auch ihre Zirkuskünste zur Schau und lockten auf diese Weise Patienten und Käufer für ihre Arzneien an. Auch Marionetten- und chinesische Schattenspiele erfreuten sich großer Beliebtheit. Die Spiele wurden in den Sälen, auch privater Gebäude aufgeführt, oder sie fanden im Freien, z. B. beim Hotel Bidelmon neben dem Rathaus, auf dem Neuen Platz und anderorts statt. Im Jahre 1791 trat in der St. Peter-Kaserne ein Kunstreiter mit 20 Pferden auf, und das war wohl eine der ersten Zirkusveranstaltungen in Ljubljana.

In den Quellen sind Zirkusgastspiele seit der Mitte des 19. Jahrhunderts belegt. In den 50er Jahren kampierten sie meistens hinter dem Koliseum, auf dem Kongreßplatz und in der Sternallee. Kleinere Vorstellungen wurden auch auf anderen Plätzen, in Gasthaus- bzw. Hotelhöfen abgehalten, viele auch im Theatergebäude. An die mittelalterliche Tradition erinnerten auch Auftritte auf dem Viktualienmarkt. In den 60er Jahren wurden zu diesen Zwecken der Platz hinter dem Koliseum und das Sommerjahrmarktgelände genutzt, in den 80er Jahren herrschte der Franz-Joseph-Platz (heute

Krekov trg/Krek-Platz) vor, seit den 90er Jahren die Lattermann-Allee.

Nach Ljubljana kamen auch "Museen" (Wanderausstellungen und andere Sehenswürdigkeiten), ein "anatomisches Museum" (detaillierte Darstellung des menschlichen Körpers), "Panoptiken" (historische und kunsthistorische Ausstellungen von Wachsfiguren, auch in Lebensgröße, die bekannte Persönlichkeiten und Szenen darstellten), "mechanische (automatische) Theater" bzw. "Panoramen" (Vorgänger der Kinematographen mit interessanten Sammlungen historischer und Reisebilder), "Tierwelttheater" (mit Vorstellungen von Hunden, Affen, auch Ziegen und Flöhen), "Menagerien" (Wandermenagerien, die auch ein Tierprogramm darboten und sich später den Zirkussen anschlossen) und viele andere Veranstaltungen.

Auch große und berühmte Zirkusse gastierten in Ljubljana. An erster Stelle muß der weltgrößte *Barum & Bailey* erwähnt werden, der darüber hinaus auch einer der ältesten in Amerika war. An dessen zwei Veranstaltungen des Jahres 1901 nahmen ca. 30.000 Menschen teil. Später kam der aus *Barnum & Bailey* hervorgegangene Zirkus *Lypot* nach Ljubljana. Oft gastierte hier auch der größte österreichische *Zirkus Schmidt*, der vom Schriftsteller Juš Kozak in einer seiner Kurzgeschichten beschrieben wurde. Ein einzigartiges Ereignis stellte der Auftritt des amerikanischen Buffalo Bill im Jahre 1908 dar. Als Nachfolger des alten Zirkus *Renz* war der *Große Zirkus der Gebrüder Villand* im Jahre 1908 zum ersten Mal in Ljubljana. Eine Vorstellung besonderer Art fand im Jahre 1909 im *Zirkus Zavatta* statt: ein vierzehntägiger gut besuchter Ringkampf um den "großen Preis" von Ljubljana (2000 Kronen). Oft gastierte in Ljubljana auch die *Menagerie Kludsky*, die zu Beginn des Jahrhunderts in einen Zirkus umgewandelt wurde, ferner die *Menagerie Continental* mit "einem Elefanten- und Löwentheater" sowie die *Menagerie Berg*.

Es kamen natürlich auch viele andere Zirkusse und Menagerien. Seit den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts begann die Ljubljanaer Gemeinde nach fremden Vorbildern die Reservierung für den Platz und eine Taxe für die Benutzung des Stadtareals zu verrechnen. Aus der Höhe der Gebühren läßt sich auf die Größe des Zirkusses schließen, zahlten die größeren doch mehr als die kleineren. So mußte etwa Buffalo Bill für einen einzigen Tag 600 Kronen entrichten, manch kleiner Zirkus oder manche Menagerie zahlte dagegen für einen ganzen Monat nur 20 Kronen.

Durch den Ersten Weltkrieg wurde auch die Stimmung, die bis dahin bei den Zirkusveranstaltungen geherrscht hatte, getrübt. Der Zirkus büßte seine Zauberkraft ein.